

УДК 94(100)«1914/1919»

О. М. Кравчук

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПОГЛЯДАХ Т. Г. МАСАРИКА

Показано сприйняття Т. Г. Масариком Першої світової війни як кризи європейської цивілізації. Висвітлено оцінку першим президентом Чехословацької республіки геополітичних наслідків розпаду поліетнічних імперій, виникнення незалежних держав у Центрально-Східній Європі як прояву процесу демократизації, однієї з ознак становлення Нової Європи – сукупності великих і малих рівноправних держав.

Ключові слова: Т. Г. Масарик, Перша світова війна, мультинаціональні імперії, Чехословацька республіка, національне питання.

Показано восприятие Т. Г. Масариком Первой мировой войны как кризиса европейской цивилизации. Освещена оценка первым президентом Чехословацкой республики геополитических последствий распада полиэтнических империй, возникновения независимых государств в Центрально-Восточной Европе как проявления процесса демократизации, одного из проявлений становления Новой Европы – совокупности великих и малых равноправных государств.

Ключевые слова: Т. Г. Масарик, Первая мировая война, мультинациональные империи, Чехословацкая республика, национальный вопрос.

Der Beitrag ist der Wahrnehmung des Ersten Weltkrieges als Krise der europäischen Zivilisation durch T. G. Masaryk gewidmet. Im Fokus der Autorenanalyse steht T. G. Masaryks Bewertung der geopolitischen Folgen des Zerfalls der multiethnischen Imperien, der Gründung unabhängiger Staaten in Zentral- und Osteuropa, die für den ersten Präsidenten der Tschechoslowakischen Republik ein Zeichen des Demokratisierungsprozesses und der Entstehung eines Neuen Europas - eines Verbundes von großen und kleinen gleichberechtigten Staaten waren.

Schlagwörter: T. G. Masaryk, Erster Weltkrieg, multiethnische Imperien, Tschechoslowakische Republik, Nationalitätenfrage.

The article analyzes views of Czech philosopher and statesman, first president of Czech Republic T.G. Masaryk on consequences of World War I and its impact on the development of Europe. Main sources used by the author are: theoretical texts of T.G. Masaryk, his memoirs about war, collections of

speeches and interviews of his presidency period, and also works of literary men K. Capek and E. Ludvik. The author showed that T. Masaryk took the war as the crises of European civilization, and struggle of democratic counties of the Entente with absolutistic multi-national empires. Masaryk considered that Germany and Austria-Hungary were responsible for uncoupling the war and blamed their ruling circles for middle age theocratic monarchism and anti-democratic absolutism. The first President of Czechoslovakia Republic saw geopolitical consequences of the breakup of multiethnic empires in emergency of independent states in Central and Eastern Europe. He considered it to be the manifestation of democratization process, one of the signs that New Europe is developing – as complex of big and small equal in rights states. The author reveals the attitude of T. Masaryk to the principle of self-determination of nations. Solution of the problem of national minorities in after war Europe, formulated by Masaryk basing upon the idea of humanism, justified the right of small nations for self-determination (political independence). Breakup of the empires as the result of the world war Masaryk evaluated in the context of his philosophy of history, seeing the essence of history in fight between theocracy and democracy. Described ideas of Masaryk gives the author grounds to state, that the thinker viewed the consequences of world conflict as the part of the process of the world modernization.

Keywords: T. G. Masaryk, World War I, multi-national empires, Czechoslovakia Republic, national question.

Протягом століття з початку Першої світової війни політична організація людства докорінно змінилася. Частиною цього було формування політичної карти новітньої Європи, що активізував вплив Першої світової війни. Під час цієї війни лідером визвольного руху чехів і словаків став Т. Г. Масарик. Він спрямував розвиток новоствореної держави чехів і словаків у демократичне русло та був одним із творців повоєнної реорганізації політичної структури Європи, а ідеї Масарика щодо демократичної організації суспільства (програма гуманної демократії), інтеграції «старого континенту», зберігають свою актуальність і сьогодні. Зазначені аспекти з різною фактологічною докладністю висвітлили такі дослідники, як М. Беднарж [12–14], С. Віднянський [1], Д. Ковач [15], А. Карась [2], І. Ковтун [16], О. Малінова [3], М. Нагорняк [5], Я. Недома [25], М. Неудорфлова [26; 27], Я. Опат [28], К. Піхлік [29], І. Самсон [30], О. Серапіонова [6], А. Субігу [31], Я. Шабата [33], З. Шолле [34; 35], Р. Шпорлюк [11; 32], Є. Фірсов [8] та багато інших науковців. Але вони, переважно, зосереджували свою увагу на політичній боротьбі Масарика за створення чехословацької держави, його політичній концепції щодо перебудови «старого континенту» під час світової війни. З огляду на це, мета

статті – розкрити погляди Т. Г. Масарика на наслідки Першої світової війни та її значення у розвитку Європи.

Джерелами у висвітленні теми слугувала теоретична праця Т. Г. Масарика «Нова Європа. Слов'янська точка зору» (1918 р.) [23], його спогади про війну – «Світова революція. Під час війни й у війні 1914–1918 рр.» (1925 р.) [24], збірники промов та інтерв'ю періоду президентства – «Шляхом демократії» [19–22]. Важливу інформацію містять також праці літераторів К. Чапека [9] і Е. Людвіга [17] про Масарика, побудовані у формі діалогів письменників з ним.

Найбільш широко погляди Т. Г. Масарика на Першу світову війну висловлені у його спогадах «Світова революція...», які автор вважав синтезом своєї філософії історії [33, s. 20]. Дійсно, крім спогадів про світову війну, ця праця містить його теоретичні погляди філософсько-історичного характеру. У «Світовій революції...», як і загалом, Масарик не послуговувався терміном Перша світова війна. Він писав загалом про світову війну. Розмірковуючи про її виняткові масштаби (згодом він зауважував, що проти 4-х Центральних держав – 5, 6 % людства, об'єдналося 27 держав світу – 86 % людства [19, s. 229]) і наслідки, Т. Г. Масарик характеризував війну як світову революцію. Йшлося про політичну революцію – розпад поліетнічних імперій і утворення незалежних держав у Центрально-Східній Європі. Аналогічною новітньому світовому конфлікту за значенням і наслідками він вважав Тридцятирічну війну (1618–1648 рр.), яка утвердила розмежування держав у Європі після релігійної революції [24, s. 338]. Також світова революція, за Масариком, означала перемогу демократичного принципу. За словами політика, «Демократія не є абсолютистською, припускає критику і є толерантною...», «має своєю основою моральність, а не релігію, теоретичну науку і філософію, а не теологію» [17, s. 144]. Разом з тим, на його думку, моральне значення світової революції необхідно закріпити соціально-орієнтованими реформами. «Без революції в головах і серцях, соціальна і політична революція залишається поверховою» [22, s. 26]. Такий підхід докорінно різнився від позиції одного з сучасників Масарика – лідера російських більшовиків В. Леніна, у розумінні якого світова революція була соціальним переворотом, носієм і виконавцем якого мав бути пролетаріат [15, s. 83].

Передумовою світової війни Масарик вважав «духовну кризу сучасної людини та цивілізації» [24, s. 291]. Ця криза розглядалася ним як перехідна стадія розвитку суспільства [24, s. 286]. Одним із проявів кризи він вважав агресивність частини людей, що виливається

або у вбивство, або в індивідуальні випадки самогубства [2, с. 352]: «Психологічно вбивство і вбивці є протилежністю самогубства і самогубців; самогубство є насиллям душі, зверненої на себе і щодо себе егоцентричним суб'єктивізмом, вбивство є зовнішнім насильством душі, аномальним об'єктивізмом. Суб'єктивний індивідуалізм, перебільшений соліпсизм (егоцентризм – *О. К.*) і титанічна богорівність, є для людини нестерпними – зрештою вона вчинить насильство над собою, чи над ближнім: самогубство і вбивство є виходом із цього насильства» [24, с. 286–287].

Масарик з точки зору моральності допускав можливість оборонної війни. Загарбницька війна в його розумінні була антиморальною [27, с. 204]. Світову війну з боку країн Антанти Масарик оцінював як оборонну, спрямовану проти пангерманської програми панування в Європі та підкорення Азії і Африки, що, зокрема, передбачало витіснення Англії, Франції та Росії з їх колоніальних володінь [23, с. 81]. Власне виявом цієї програми був і союз Берліна із Стамбулом, який Масарик називав містком Німеччини до Азії та Африки [24, с. 340, 294; 23, с. 128–129]. Посилювало провину Німеччини й те, що Берлін напередодні війни врегулював з Англією, Францією сфери впливу в Азії та Африці [23, с. 178].

Імперії (світові держави) Т. Г. Масарик розглядав як об'єктивний етап безперервного історичного процесу [9, с. 264–267], але оцінював їх неоднозначно. Велику Британію він називав демократичною країною, взірцем парламентаризму, політичної стабільності та порядку [19, с. 265], Францію – батьківщиною прав людини, США – першою великою демократією і республікою, що організувала політичну свободу на основі релігійної свободи, яка є взірцем «європейської демократії загалом» [23, с. 77]. Натомість Росію, Німеччину, Австро-Угорщину і Туреччину він характеризував як теократичні абсолютистські держави, що протягом століть використовуючи насильницькі методи підкорили половину Європи [24, с. 339] та стали найбільшими поліетнічними країнами [23, с. 91]. Німеччину і Австро-Угорщину Масарик визначив у «Новій Європі...» як держави, що «проти волі народів ставлять фікцію божої волі і видають себе її провісниками». Туреччину він вважав мусульманською теократією, що «так само є антинаціональна, антидемократична, середньовічна і до того ж некультурна і варварська» [23, с. 77]. У першому зверненні до Національних зборів ЧСР 22 грудня 1918 р. Масарик твердив про «берлінський, віденський і царгородський царизм-імперіалізм» трьох пережитків середньовічної теократії [19, с. 24], критикував по-

гляди пангерманістів щодо малих націй, які начебто не мають майбутнього, а історія нібито прямує до розбудови великих держав [19, s. 28].

Під час війни, перебуваючи в еміграції у 1914–1918 рр. і ставши лідером чехословацького визвольного руху, Масарик неодноразово у меморандумах урядам країн Антанти, публічних виступах визнавав, що Австро-Угорщину вважали протиположністю Німеччині, державою необхідною для організації малих націй, порятунком від балканізації. Але, наголошував політик, своєю агресією проти малої держави Сербії, монархія втратила сенс свого існування як охоронець малих націй (здобутий нею в XVI ст. у боротьбі з Османською агресією), перспективу федералізації та остаточно перетворилася на країну насильства меншини (німців і угорців) над більшістю (слов'янськими націями). На думку Масарика, Австро-Угорщина фактично стала «колонією» Німеччини, її своєрідним містком на Балкани [23, s. 128–129].

Отже, відповідальність за світову війну Масарик покладав на Німеччину і Австро-Угорщину, правлячі кола яких керувалися принципами середньовічного теократичного монархізму і недемократичного антинаціонального абсолютизму. Їм протистояли конституційні та демократичні держави, що визнавали права великих і малих народів на свободу і незалежність. Йшлося перш за все про Велику Британію і Францію. Росія, за Масариком, почала демократизуватися після Лютневої революції 1917 р. [23, s. 78].

Негативно оцінюючи домінування в міжнародних відносинах напередодні війни принципу рівноваги великих держав [14, s. 80], політик наголошував на необхідності нових підходів до політичної організації післявоєнної Європи. Лідер чехословацького визвольного руху Т. Г. Масарик запропонував Антанті проект політичної реорганізації Центрально-Східної Європи як альтернативу німецькій концепції Центральної Європи (*Mitteleuropa*) [29, s. 44].

Національний принцип Масарик вважав порівняно новим у політичній організації Європи. Набуття національним принципом політичного змісту він відносив до XVIII ст., коли філософія Просвітництва сформулювала принцип та ідеал гуманності, французька революція – права людини, а німецький вчений Й. Гердер проголосив нації природними органами людства (натомість держави – штучними). Вони, на думку Масарика, сприяли початку національного пробудження і ренесансу чехів і словаків, які він назвав «національною індивідуалізацією». При цьому політик торкнувся расового питан-

ня. Він відкинув існування обраних націй, оскільки «майже всі нації дуже перемішані, ... нації чистої крові немає» [23, s. 89–90].

Національні проблеми в поліетнічних імперіях Масарик називав анахронізмом, явищем шкідливим для всіх націй, «великою втратою сил і зниженням морального рівня», оскільки «панівна нація, здійснюючи гноблення, завдає собі шкоди допускаючи насильство і запозичуючи не найкращі риси пригніченої нації» [23, s. 106].

Масарик стверджував, що правильно саме націю вважати «метою суспільного зусилля, а державу тільки засобом у цьому». На його думку, саме тому фактично кожна свідома нація бореться за свою власну державу, а політична самостійність «для освіченої самосвідомої нації становить життєву необхідність, оскільки нація, поневолена політично, навіть у самій культурній державі відчуває пригнічення, експлуатується економічно і соціально» [23, s. 105]. **А оскільки в Європі 27 держав і не менше 54 націй, а загалом 70 націй і мов, на «старому континенті» висловлюються прагнення до створення власних держав як засобу розвитку нації. Враховуючи це прагнення, демократичні країни Антанти «проголосили право націй на самовизначення», стверджував Масарик у праці «Нова Європа...» [23, s. 91–92]. Варто відзначити, що країни Антанти дійшли до висновку про необхідність ліквідації Австро-Угорщини тільки весною 1918 р., коли стало зрозуміло, що воєнно-політичний союз імперії Габсбургів з Німеччиною розірвати не вдасться. У той час Масарик пов'язував падіння Німеччини і Австро-Угорщини з позбавленням Європи від абсолютизму, наслідком чого стане перемога демократії та забезпечення свободи малих націй [24, s. 165].**

Сформульоване ним на основі ідеї гуманізму право малих націй на самовизначення (політичну незалежність) Масарик підкріплював модерними зразками. Наприклад, у праці «Нова Європа...» Масарик наводив головний принцип демократичної системи Сполучених Штатів Америки: «Президент Вільсон доводив, що ніхто не сміє примушувати народ терпіти над собою владу уряду, обраного не ним і який діє не в його інтересах» [23, s. 94]. **Фактично Масарик розвивав положення про право націй на самовизначення, яке вперше сформулював В. Вільсон у 1915 р. В основу концепту нового світового ладу президента США було покладено уявлення про урівноваження суверенітетів великих і малих країн та їх добровільну відмову від частини цих суверенітетів на користь «охоронця ладу» і наднаціонального регулятора міжнародної безпеки – Ліги Націй [4, с. 104–105].**

Масарик доводив життєздатність малих держав (з урахуванням економічних чинників, зрілості їхніх культур) і необхідність забезпечення їх рівності з великими державами. Однією з таких нових малих держав мала стати Чехословаччина. Масариківська ідея чехословацької держави в період світової війни зазнала суттєвої еволюції. Спочатку Масарик проектував державу чехів і словаків як конституційну монархію, а з 1916–1917 рр. – як демократичну республіку. Остаточну перевагу республіканській формі держави Масарик надав після російської Лютневої революції, яка довела можливість падіння монархії. Він вітав Лютневу революцію, вважав її кроком до демократизації країни: «Царський Содом і Гомора повинні були бути випалені вогнем і сіркою», адже в царській Росії «деморалізація була вельми поширена і охопила всі кола» [24, s. 113]. **Причиною революції** він вважав поверховий характер царської модернізації Росії, що охопила лише еліту країни [24, s. 114]. Разом з тим, він не схвалював повалення Тимчасового уряду і прихід до влади більшовиків. У першому зверненні до Національних зборів ЧСР 22 грудня 1918 р. Масарик стверджував: «Росія переживає важку кризу. Занепад нездатний і дегенерований царизм..., але російська революція не була і досі не є творчою, росіяни не навчилися адмініструванню, а без адміністрування немає демократії. Сумніваюсь, що Росія без допомоги Союзників швидко сама собі допоможе» [19, s. 29]. **Згодом, в одному із своїх інтерв'ю**, Масарик сказав: «Я не є ворогом Росії, не зможу прийняти комунізм і головне жалкую, що в Росії немає свободи; без свободи неможливо мислити, а без мислення неможливе реформування. Хто вважає, що не помиляється і використовує насильство, той справді... не може мислити. Обов'язково дійде до методів інквізиції. Без свободи мислення немає науки, а без науки неможлива пристойна держава і порядна політика» [21, s. 26].

Революцію в Росії Масарик назвав початком світової історичної драми. Її завершили революційні події у жовтні–листопаді 1918 р. [24, s. 261] в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, які змінили «політичну поверхню Європи і всього світу» [24, s. 265]. Поразкою і розпадом трьох континентальних імперій завершилася дійсно революційна, світового масштабу епоха – «постфеодальна епоха великих загальноєвропейських компромісів з ліберальним капіталізмом і навпаки» [33, s. 19]. **Отже, зазначені зміни він оцінював як частину процесу модернізації світу.**

Проте до розпаду російської держави Масарик ставився негативно. У меморандумі В. Вільсону 10 квітня 1918 р. Масарик зазначав,

що сильна Росія потрібна малим націям Центрально-Східної Європи як противага німецькому впливу. Антанта має підтримувати Росію, оскільки якщо «німці підкорять Схід, потому підкорять і Захід». Стосовно України Масарик вважав необхідним реалізувати початкову програму Центральної Ради – автономію України в складі демократичної Росії. Він був переконаний, що «незалежна Україна в дійсності перетвориться на німецьку або австрійську провінцію» [24, s. 159]. Свідченням німецького «Натиску на Схід» Масарик назвав формальне визнання Берліном у березні–квітні 1918 р. незалежності країн Прибалтики та Фінляндії [24, s. 165].

Поразка Австро-Угорщини у світовій війні, розгортання визвольного руху сприяли розв'язанню завдань чехословацького державотворення. Після обрання 14 листопада 1918 р. на найвищу державну посаду – президента Чехословацької республіки – Масарик продовжував приділяти значну увагу наслідкам світової війни і розмірковував над напрямками розвитку світу [24, s. 293].

Тепер світову війну й епоху після неї він трактував як останню фазу поступової організації людства «у цілісність» [9, с. 264–267], як певний «перехідний етап» в історії Європи [7, с. 619]. 17 жовтня 1923 р., виступаючи в паризькому Інституті слов'янських студій, Масарик зауважив: «Процес революцій не вичерпався Великою французькою революцією: відбулася низка революцій і знаходимося посередині цього окремого розвитку, тому що в ході світової війни і з неї також виникли революції. Саме цього вартув режиму не очікували. Революційність стала постійною особливістю у всіх галузях, не тільки в політиці. Можливо, що ми у світовій війні подолали не тільки старий режим, але й перехідний революційний стан» [20, s. 466].

Масарик вважав закономірним розпад імперій. Він пояснював на основі свого розуміння діалектики політичної історії як боротьби тенденцій централізму і автономізації (федералізму) [29, s. 45]. У праці «Світова революція» вчений стверджував, що монархічний абсолютизм із притаманним йому централізмом віджив своє: він відповідав давній добі великих, але малозаселених держав, що виникли внаслідок окупації та агресії, таких як Пруссія, Австрія і Росія. «Екстенсивної адміністрації цих держав не вистачило, і тому відбулася заміна інтенсивною адміністрацією самостійних держав» [24, s. 338, 178]. Одним із завдань подальшого розвитку він вважав секуляризацію держав-наступниць імперій, що розпалися. «Адже саме завдяки світовій війні три найдавніші теократії – Австрія, Росія, Пруссія – занепали. Католицизм не врятував Австро-Угорщини, православ'я не

врятувало Росію, лютеранство не врятувало Пруссію. Католицизм, православ'я, лютеранство не перешкодили війні, як загалом не перешкодили виникненню і розвитку того загального морального стану, з якого виникла війна» [24, s. 291].

Політик зауважував, що «війна звільнила від старого режиму також Німеччину», висловлював переконання, що «звільнена Німеччина позбудеться своєї духовної самотності; морально подолає бісмаркізм і повернеться до ідей та ідеалів свого Гете, Канта і насамперед Гердера і Бетховена» [24, s. 296]. Проте, демократичні засади в Німеччині, принижений Версальським миром, не утвердилися. Як президент ЧСР Масарик не наголошував на цьому у своїх творах і публічних виступах. Але як політик-реаліст він продовжував вважати головною небезпекою для Чехословацької держави сусідню Німеччину з її програмою «Натиску на Схід» [25, s. 200].

У праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору» (1918 р.) лідер чехословацького руху стверджував, що провідним принципом всіх переговорів на Паризькій мирній конференції буде «прагнення полегшити міжнародну організацію всіх націй Європи і зблизити їх з націями Азії і Америки» [23, s. 190]. Праця «Нова Європа...», передана майбутнім провідним учасникам Паризької мирної конференції, містила докладну програму політичної реорганізації Східної Європи. Нові держави Масарик розглядав як слов'янсько-романський бар'єр проти німецької, австрійської та угорської експансії [27, s. 204; 23, s. 165]. Також політик торкнувся питання колоній. У них, на його думку, потрібно закріпити домінування країн Заходу, які у домовленості із Росією мали приділяти увагу розвитку населення колоній і забезпечити йому національну і політичну автономію [23, s. 188]. Крім того, «на Сході ... мають бути створені нові держави, нові форми уряду, і ... закладені основи цивілізованого життя» [23, s. 186]. Конкретно нових країн він не називав. Масарик припускав, що Стамбул і Дарданелли будуть управлятися комісією союзників і наголошував на справедливості їх повернення Греції, разом з грецькими містами та територіями в Малій Азії [23, s. 189].

Творці мирних договорів на Паризькій мирній конференції, концепт мирного врегулювання Масарика підтримали в тих частинах, які узгоджувалися з їхніми воєнно-стратегічними інтересами. Стосовно Центрально-Східної Європи було визнано принцип самовизначення націй, який «кодифікували мирні договори» [24, s. 340]. Проте, на Паризьку конференцію не були запрошені всі воюючі держави, доцільність чого підкреслював Масарик, а країни-переможниці

диктували свою волю переможеним. Водночас, Масарик не схвалював великодержавні дії Франції на мирній конференції. До речі, подібні погляди мав і британський політик У. Черчілль [10]. Листування Т. Г. Масарика з міністром закордонних справ ЧСР Е. Бенешом під час Паризької конференції засвідчує, що президент вважав неправильним, спричинений почуттям помсти, курс Франції на обмеження позицій Німеччини. Згодом, у праці «Слов'яни після війни» (12 травня 1922 р.), він писав, що не тільки Франція, але й Німеччина потребувала повоєнного економічного оновлення. В одному з листів до Е. Бенеша, в період роботи Паризької мирної конференції, президент ЧСР стверджував, що країни Антанти «програли мир» [34, s. 54-55]. У своїх інтерв'ю він вказував на недосконалість окремих положень мирних договорів з Центральними державами [13]. **Зокрема, у консолідованій мирній Європі Масарик припускав часткову ревізію Версальської системи** [22, s. 231, 387], наприклад, щодо чехословацького угорського кордону. Не підтримала мирна конференція й пропонуваної Масариком у «Новій Європі...» ідеї ухвалення загального міжнародного закону про захист національних меншин, обмеживши його прийняття новоутвореними країнами Центрально-Східної Європи і деякими країнами, що зазнали поразки. Проте, щоб не зашкодити інтересам ЧСР, кордони якої були закріплені в повоєнних мирних договорах, Масарик публічно не критикував дій Антанти щодо мирного врегулювання в Парижі. Загалом, він позитивно оцінював результати роботи мирної конференції, вважав, що «мирні договори, незважаючи на недоліки, створили в усій Європі справедливіші відносини, ніж ті, що існували перед війною, і сподіваємося, що напруга між державами та народами зменшиться» [24, s. 340]. **Водночас, очевидно, враховуючи відсутність рівноправних відносин між великими та малими державами, він визнав, що у «зовнішній політиці послідовне втілення демократії тільки розвивається; адже демократія і всередині тепер лише зароджується»** [24, s. 295].

Ознакою позитивних змін у світі після мирної конференції президент ЧСР вважав республіканізацію і демократизацію внаслідок світової війни та революцій світу і Європи. У 1914 р. 83 % людства управлялися монархіями, 17 % – республіками. До світової війни в Європі було 4 республіки (лише одна велика – Франція), а в 1918 р. – 18, серед них дві великі держави – Німеччина і Росія [24, s. 337–338]. Виникнення після війни 10 малих держав у Європі, що збільшило загальну кількість країн «старого континенту» до 35 [24, s. 338; 9, с. 281], президент Чехословаччини оцінював як великий

крок вперед [22, s. 59]. Завершення політичної емансипації малих націй Масарик вважав необхідною передумовою інтеграції Європи [35, s. 145]. Створення Сполучених штатів Європи він визначав актуальною політичною перспективою повоєнного часу: «Незважаючи на різні ускладнення можна сказати, що вже вимальовується в своїх зародках вільна федералізація Європи замість абсолютистського опанування Європи однією великою державою чи сукупністю великих держав...» [24, s. 340]. Ідеалом Європи для нього була співдружність великих і малих держав «старого континенту», його культурна різноманітність. Фактично, це ідеал «єдності у різноманітності», коли б країни – частини європейської федерації – несли б у собі античний дух змагання. На думку Масарика, Сполучені штати Європи створюватимуться поступово і частинами. Проявом цього процесу він вважав чинні міжнародні союзи – Велику Антанту, Малу Антанту (воєнно-політичний союз ЧСР, Югославії та Румунії, укладений 1920–1921 рр.), двосторонні угоди між окремим державами, Лігу Націй тощо [20, s. 297]. **Важливого значення Масарик надавав союзу США з Європою «на базі спільної демократичної політики»** [20, s. 503]. Сучасний чеський науковець М. Беднарж оцінює це як усвідомлення необхідності збереження єдності ядра євроатлантичної цивілізації (союз США і Європи), сформованої на духовній основі [12, s. 108].

У праці «Слов'яни після війни» президент Чехословаччини зауважував, що найбільші політичні зміни війна принесла слов'янським народам. Зокрема, в Росії відбулося становлення першої у світі комуністичної республіки [20, s. 296], зменшилися території Болгарії та Росії, яка перед війною займала 54, 5 % європейського континенту, а після – 40, 2 % [20, s. 283], **зникла як окрема держава Чорногорія**. З огляду на нестабільність постреволуційної Росії, президент Чехословаччини констатував зменшення русофільських настроїв серед слов'янських народів, висловив переконання, що «панславізм на довгий час може бути тільки культурною і моральною силою...» [20, s. 295]. Також Масарик відзначив виникнення нових держав (республік – Чехословаччини та Польщі – та монархії – Королівства сербів, хорватів і словенців), напівнезалежність інших, наприклад – Радянська Україна в складі Росії, Закарпаття – в ЧСР. Прикметно, що політик наголошував на остаточній невирішеності українського, білоруського і литовського питань. Водночас, він відзначив, що найменший слов'янський народ – лужицькі серби – не був звільненим і залишався у складі Німеччини [20, s. 283].

Масарик визнавав, що повоєнна Європа виявилася далекою від того ідеалу національного самовизначення, який він обґрунтовував у 1914–1918 рр. [3, с. 54]. Але він стверджував, що у повоєнній Європі «національні прагнення значною мірою заспокоєні», «сучасні держави відповідають національному принципу у такій мірі, що війна з національних причин вже непотрібна. Національні меншини всюди будуть забезпечені у своєму культурному розвитку і всі нації зближаться; суперечливі питання можуть бути всюди вирішені за згодою, без війни. Національні почуття та ідеї не будуть замінені інтернаціоналізмом, міжнародність виникне із взаємності націй; але окремі національні програми стануть більш позитивними, любов до своєї нації не буде гартована відразою і, зрештою, ненавистю і зневагою до інших націй. Націоналізм залишиться, але зникне національна ненависть...». З виникненням малих держав, «народи заспокоєні і тепер може розвиватися взаємність і міжнародність» [20, s. 298]. Таким чином, щодо національних меншин Масарик знову підтвердив демократизм своєї концепції у цій сфері. Про це свідчить і його ставлення до питання методів розв'язання національних суперечностей. Як і в 1918 р., у праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору», він не підтримував переселення меншин як засобу розв'язання національних проблем, хоча на початку війни й навіть у 1917 р. ще категорично не заперечував цього. Так, на рубежі 1914–1915 рр. у донесенні з Цюриха працівника філії Петроградського телеграфного агентства В. Сватковського в міністерство закордонних справ Росії зазначалося, що «Масарик вважає, що Росія при [можливому] зайнятті південно-словацьких земель зі змішаним словацько-мадярським населенням могла би негайно здійснити заходи до насильницького видалення з цих областей всього мадярського населення або принаймні найбільш сильних його елементів... Масарик далекий від того, щоб радити росіянам наслідувати у всьому мадярів. Виселення шкідливих елементів із стратегічно необхідних слов'янству областей може здійснюватися менш жорстоким способом, але воно потрібне для створення певного *status quo* в цих областях на час укладення миру і перерозподілу мапи Середньої Європи» [8, с. 157]. А в статті «Майбутня Чехія» (1917 р.) Масарик згадав німецькі та австрійські проекти переселення національних меншин і підтримку застосування цього методу стосовно Балкан англійським політиком Н. Бакстоном. Але Масарик ставив під сумнів доцільність таких методів у політичній практиці. Альтернативу переселенню він вбачав у наданні рівних прав національним меншинам з боку національної більшості у державі. Про-

те в повоєнних умовах, коли «чимало країн буде потребувати людей, селян, ремісників і промисловців» можливо буде спробувати переселення національних меншин [18, s. 13–14].

Як особистість, що не вірить «у загальну й остаточну деградацію і декадентство» [24, s. 293], Масарик у повоєнному періоді актуальним вбачав творче завдання організації Нової Європи: «всі нації мають не тільки організаційне завдання, але насамперед творче. Всюди старий режим, також стара людина повинні поступитися місцем новому режимові, новій людині...» [20, s. 298–299]. **Власне демократія**, за словами Масарика, як «загальне переконання», як динамічний «світовий погляд», мала стати певною комплексною відповіддю на виклики кризи нової доби з її цивілізаційними суперечностями, і, поряд з розвитком загальної модернізації і секуляризації, перетворитися у її рушійну силу [33, s. 27]. Перед націями Європи постає нове, творче завдання. Він наголошував: «Внаслідок війни була зміцнена гуманітарна програма, програма найпрогресивніших представників всіх націй. Людина не може мати іншої програми, як добро людини». Згідно з цим, суть гуманітарної програми означає – почуття симпатії до всіх людей незалежно від мови, національності, класу. «Також гуманітарна програма означає прагнення до об'єднання всього людства...» [20, s. 298–299]. «Війна 1914 р. струснула не тільки всією Європою, але й усім світом – людством. Знову настав час для програми короля Іржі» – програми «вічного миру між націями». «Надіюся, що це є остаточна програма всіх і для всіх особистостей і націй» [20, s. 299].

У 1980 р. чеський історик Я. Недома висловив думку, що Масарик помилявся в перспективах мирного і демократичного розвитку Європи, переоцінив наслідки розпаду монархій і утворення держав-наступниць: «Знищення монархій не стало запорукою загального прогресу і низка держав при збереженні республіканської форми перетворилася в диктатури, порівняно з якими царська Росія і габсбурзька Австро-Угорщина були ліберальними та прогресивними державами» [25, s. 200]. Але це не було помилкою Масарика. Передбачити Другу світову війну міг тільки той, хто її планував. Щодо диктаторських режимів, то Масарик не вважав їх спроможними зупинити поширення демократії. В одному зі своїх інтерв'ю у 1925 р. він заявив: «Є два способи служити демократії – позитивний і негативний. Побачите, що противники парламентаризму сприятимуть його справі тим, що подаватимуть приклади як не треба чинити» [21, s. 103]. В інтерв'ю 9 квітня 1934 р. президент ЧСР поставив таке пи-

танья: «Як довго будуть тривати ці диктатури? 10, 15 років? Що це значить в історії?» [22, s. 417]. Прихід до влади недемократичних режимів Масарик вважав проявом реакції. На його думку, «Європа... вже давно є і ще довго буде політичною лабораторією. Живемо у великій перехідній добі, старий режим у всіх галузях змінюється на новий режим» [17, s. 147]. Зрештою, прикладом своєї політичної діяльності в ЧСР Масарик довів можливість створення демократичної та економічно розвиненої держави. На жаль, історія не відвела їй для зміцнення і розвитку демократії необхідного, за Масариком, 50-річного мирного періоду у Європі [20, s. 298, 463]. Крім того, демократичні зміни 1989 – початку 1990-х рр. у Центрально-Східній Європі засвідчили правильність стратегічного прогнозу Масарика щодо перспектив демократії. Історик Р. Шпорлюк (США) звернув увагу на те, що один з аспектів ідеї світової революції у розумінні Масарика – звільнення бездержавних націй – виявився пророчим, «якщо подивитися на всю наступну історію двадцятого століття, коли хвиля антиколоніальних, націоналістичних революцій заплеснула Азію й Африку. Всі ці революції, як і революція Масарика, прямували до однієї головної мети: утворення держави» [11, с. 422].

Отже, розпад імперій внаслідок світової війни Масарик оцінював у контексті своєї філософії історії, змістом якої вважав боротьбу теократії й демократії. Позитивними наслідками світового конфлікту він вважав поширення демократизації й збільшення республік у Європі, звільнення її малих націй, створення передумов для подальшої інтеграції «старого континенту» і забезпечення тривалого миру. Політичні наслідки світової революції мали бути закріплені реформами в напрямі забезпечення відродження народів Європи і національних меншин на основі демократичних цінностей. Зазначені оцінки Масарика дають підставу стверджувати, що наслідки світового конфлікту він розглядав як частину процесу модернізації світу.

Бібліографічні посилання

1. Захисник малих народів у новій Європі Томаш Гарріг Масарик // Віднянський С. В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов; НАН України; Ін-т історії України. – К. : Інститут історії України, 2009. – 376 с. – С. 41–70.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : моногр. / А. Карась – К.; Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.

3. Малинова О. Ю. Гуманизм и проблема самоопределения наций в творчестве Т. Г. Масарика / О. Ю. Малинова // Общество. Культура. Управление : сб. науч. ст. / под ред. Ю. Л. Егорова. – М. : Изд-во МИЭТ. – 2001. – С. 33–55.

4. Мальков В. Л. Вудро Вильсон и его «принцип национальностей»: взгляд из современности / В. Л. Мальков // Новая и новейшая история. – 2010. – № 6. – С. 104–111.

5. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика : моногр. / М. М. Нагорняк – К. : Логос, 2009. – 368 с.

6. Серапионова Е. П. Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик / Е. П. Серапионова // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М. : «Индрик», 2009. – С. 322–339.

7. Петрусек М. Философия – социология – политика: Избр. тексты / М. Петрусек Н. П. Нарбут, Т. Г. Масарик ; отв. ред. Н. П. Нарбут, Е. Ф. Фирсов. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 663 с.

8. Фирсов Е. Ф. Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков / Е. Ф. Фирсов – М. : «Индрик», 2012. – 336 с.

9. Чанек К. Бесіди з Томашем Масариком / К. Чанек ; пер. з чес. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. – Л. : Астролябія, 2010. – 464 с.

10. Черчилль У. С. Мировой кризис [Электронный ресурс] / У. С. Черчилль. – М.; Л. : Гос. воен. изд-во, 1932. – Режим доступа : <http://lib.aldebaran.ru>.

11. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм / Р. Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касянов. – К. : Основи, 1998. – 479 с.

12. Bednař M. Evropská tyranie. Česká státní idea, Evropská unie a demokratická civilizace [Электронный ресурс] / M. Bednař – Praha: CEP, 2003. – 230 s.

13. Bednař M. Masarykovo pojetí ČSR a evropské jednoty / M. Bednař // Пежим доступу: <http://www.ceskenarodnilisty.cz>.

14. Bednař M. Současný význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství / M. Bednař // Českoslovenství, středoevropanství, evropanství. Úvahy, svědectví a fakta k 80. výročí k vzniku Československa 1918–1998. – Brno, 1998. – S. 79–85.

15. Kovač D. Prvá svetová vojna: Demokracia, autokracia a revolúcia ako inšpirácia a dedičstvo prstvo pre 20. storočie / D. Kovač // První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.–24. září 1994 v zámku v Líblichu u Mělníka. – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995. – S. 76–85.

16. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun. – Praha, Odeon, 1991. – 542 s.

17. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig – Praha : Česka expedice RIOPRESS, 1996. – 189 s.

18. Masaryk T. G. Budoucí Čechy. Přeložil a úvodem opatřil Dr. J. Reichmann / T. G. Masaryk. – Praha : Nakladatel O. Gargal, 1919. – 15 s.

19. Masaryk T. G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920 / T. G. Masaryk – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 2003. – 440 s.

20. Masaryk T. G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921 – 1923 / T. G. Masaryk. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 2007. – 574 s.
21. Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928 / T. G. Masaryk. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1994. – 420 s.
22. Masaryk T. G. Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1929 – 1937 / T. G. Masaryk. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1997. – 509 s.
23. Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské / T. G. Masaryk. – Brno : Doplněk, 1994. – 193 s.
24. Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918 / T. G. Masaryk. – Praha : Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G.Masaryka, o. p. s., 2005. – 640 s.
25. Nedoma J. TGM jako prezident Československého státu / J. Nedoma // Masarykův sborník. VII. T. G. Masaryk a naše současnost (1980). – Praha : Academia 1990. – S. 197 – 217.
26. Neudorflová M. L. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakouska–Uherska začátkem 90. let 19. století / M. L. Neudorflová // Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka. Sborník z mezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze. – Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2004. – S. 30 – 44.
27. Neudorflová M. L. T. G. Masaryk – politický myslitel / M. L. Neudorflová. – Praha : Nakladatelství ARSCI, 2011. – 256 s.
28. Opat J. Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat. – Praha, Ústav T.G.Masaryka, 2003. – 536 s.
29. Pichlík K. T. G. Masaryk proti německé střední Evropě / K. Pichlík // Masarykova idea československé státnosti v světle kritiky dějin. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 24 a 25 září 1992 v aule Obchodní akademie v Hodoníně. – Praha, 1993. – S. 43-49.
30. Samson I. T. G. M. a Nová Evropa – Geopoliticky portrét T. G. Masaryka / I. T. Samson // Masarykova idea československé statnosti ve světle kritiky dějin. – Praha, 1993. – S. 50-55.
31. Soubigou A. Tomaš Garrigue Masaryk / A. Soubigou. – Praha : Paseka, 2004. – 456 s.
32. Szporluk R. The political thought of Thomas G. Masaryk / R. Szporluk. – Boulder, CO: East European Monographs, 1981. – 248 s.
33. Šabata J. Masarykova Nová Evropa / J. Šabata // Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské. – Brno : Doplněk, 1994. – 193 s.
34. Šolle Z. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání / Z. Šolle // Vzájemna neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918–prosinec 1919). – Praha, 1994. – Česta první. – S.1–107.
35. Šolle Z. Rakousko a Masarykova idea Nové Evropy / Z. Šolle // První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T.G.Masaryka ve dnech 22–24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995. – S. 139–147.